

Уладзімір ПАДАЛІНСКІ

Галоўны з'езд Вялікага Княства Літоўскага: генезіс, функцыі, гістарычнае развіццё

У канцы XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім узнік надзвычайны прадстаўнічы інстытут улады – Галоўны з'езд. На яго пасяджэннях разглядаліся важнейшыя пытанні дзяржаўнага жыцця ВКЛ. Аднак само яго існаванне адназначна парушала ўмовы Люблінскай уніі 1569 г.

Згодна з умовамі Люблінскай уніі 1569 г., Вялікае Княства Літоўскае і Польскае Каралеўства аб'ядноўваліся ў складзе *"не рознай, але адной супольнай Рэчы Паспалітай, якая з дзвюх дзяржаў і народаў у адзін народ злучылася і зніталася"*. Прадугледжвалася таксама ўтварэнне супольнага вальнага сойма, а правядзенне асобных соймаў у Княстве або Кароне забаранялася¹. У апошняй трэці XVI ст. у цэлым аформілася і структура парламенцкай сістэмы Рэчы Паспалітай. Так, у ВКЛ² за чатыры тыдні да сойма (паводле Статута 1588 г. — за шэсць тыдняў) у паведах склікаліся перадсоймавыя соймікі. Паводле Генрыкавых артыкулаў, якія ўступілі ў дзеянне з 1576 г., абраныя на сойміках земскія паслы, а таксама сенатары за два тыдні перад пачаткам соймавых пасяджэнняў павінны былі з'ехацца для кансультацый на Галоўны соймік ВКЛ у Ваўкавыску (з 1588 г. — у Слоніме). Затым пачынаў працу ўласна вальны сойм Рэчы Паспалітай, які праходзіў, як правіла, у Варшаве і не мог цягнуцца болей за шэсць тыдняў. Нарэшце з 1588 г. у ВКЛ уведзіўся інстытут рэляцыйных соймаў, на якіх паслы рабілі справаздачу аб працы сойма перад сваімі выбаршчыкамі — павятовай шляхтай.

Яшчэ раз падкрэслім, што правядзенне нейкіх асобных прадстаўнічых сходаў у ВКЛ умовамі уніі не прадугледжвалася. Аднак рэаліі палітычнага жыцця Рэчы Паспалітай ужо ў 1570-я гг. прывялі да парушэння гэтага палажэння. У перыяд першых двух бескаралеўяў (1572—1576 гг.) палітычная эліта Княства аднавіла практыку склікання ўласных соймаў (з'ездаў станаў). За гэты перыяд адбылося каля васьмі з'ездаў, на якіх прысутнічалі як паны-рада (часам, у тым жа складзе, што і да Люблінскай уніі), так і прадстаўнікі ваяводстваў ды павеатаў ВКЛ. На гэтых сходах абмяркоўваліся магчымыя кандыдатуры караля польскага і вялікага князя літоўскага, разглядаліся спрэчныя пытанні ў адносінах з Каронай, прымаліся рашэнні аб арганізацыі абароны і судаводства ў Княстве. Ад іх імя накіроўваліся замежныя пасольствы, а фактычна вялася самастойная знешняя палітыка³. Падобныя з'езды адлюстравалі, што палітычны народ ВКЛ мае ўласныя мэты і інтарэсы, шмат у чым адрозны ад метаў і інтарэсаў палітычнага народа Кароны. Увогуле, вопыт першых бескаралеўяў выразна паказаў, што Рэч Паспалітая зусім не з'яўляецца *"адным непадзельным і неадрозным целам"*, як гэта

ПАДАЛІНСКІ Уладзімір Аляксеевіч.

Дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1978 г. у Шчучыне (Гродзенская вобласць). У 2000 г. закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 2003 г. — аспірантуру Інстытута гісторыі НАН Беларусі. У 2004 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму *"Прадстаўніцтва і палітычная пазіцыя Вялікага Княства Літоўскага на вальных соймах Рэчы Паспалітай у апошняй трэці XVI ст."*. З 2004 г. працаваў у Беларускам дзяржаўным эканамічным універсітэце, з 2013 г. — у БДУ. Аўтар каля 60 навуковых публікацый.

дэклараваў акт Люблінскай уніі 1569 г. Шмат у чым менавіта гэты досвед зрабіў магчымым узнікненне з часоў панавання караля польскага і вялікага князя літоўскага Стафана Баторыя (1576—1586 гг.) новага прадстаўнічага органа ўлады ў ВКЛ — Галоўнага з'езда (канвакацыі). Падкрэслім, што гэты інстытут, у адрозненне ад таго ж Галоўнага сойма, увогуле не быў агавораны ў законах ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

У пачатку XX ст. шмат гістарычных матэрыялаў па дзейнасці Галоўнага з'езда ВКЛ у часы панавання Стафана Баторыя сабраў выбітны расійскі даследчык Іван Лапа⁴. Менавіта ён першым падкрэсліў адрозненне паміж Галоўным з'ездам і Галоўным соймам⁵. У кантэксце палітычнай гісторыі ВКЛ закралі дзейнасць такіх з'ездаў літоўскія гісторыкі Адольфас Шапака і Мечысловас Ючас⁶. Аднак вывучэнне Галоўнага з'езда ВКЛ менавіта як асобнага інстытута ўлады па-сутнасці распачаў польскі гісторык Генрых Віснэр⁷. Важнае значэнне для далейшага даследавання Галоўнага з'езда ВКЛ мела дыскусія, якая разгарнулася ў пачатку 1970-х гг. паміж Г. Віснэрам і Янам Сэрэдыкам⁸. Асобную ўвагу на кампетэнцыю такіх з'ездаў у галіне скаргу звярнула Ганна Філіпчак-Коцур⁹. Януш Даробіш прысвяціў спецыяльны артыкул Галоўнаму з'езду ВКЛ 1624 г.¹⁰ Увогуле, на сучасным этапе заяўленая праблема найбольш поўна разгледжана ў польскай гістарыяграфіі, перадусім, у працах Анджэя Рахубы і Анджэя Закшэўскага¹¹. У беларускай гістарычнай навуцы інстытут Галоўнага з'езда, на жаль, не атрымаў належнай увагі. Можна адзначыць толькі змястоўны артыкул Андрэя Радамана ў энцыклапедычным выданні, прысвечаным гісторыі ВКЛ¹². У цэлым, нягледзячы на адносна працяглую традыцыю вывучэння, вельмі шмат пытанняў, звязаных з узнікненнем Галоўнага з'езда ВКЛ, яго кампетэнцыяй, месцам у сістэме іншых прадстаўнічых органаў улады, успрыняццём у шляхецкім асяроддзі і гістарычным лёсам, застаюцца яшчэ ці маладаследаванымі, ці дыскусійнымі. Крыніцы, звязаныя з гісторыяй і дзейнасцю Галоўнага з'езда, раскіданыя па архівах розных краін, а таксама змешчаныя ў шматлікіх археаграфічных выданнях. Толькі ў 2009 г. пад рэдакцыяй знанага польскага гісторыка Генрыха Люлевіча былі выданыя амаль усе ўхвалы, прынятыя на з'ездах у XVI—XVII стст.¹³ Гэта, безумоўна, значна дапамагае ў комплексным вывучэнні дадзенага ўладнага інстытута. Таксама заўважым, што Галоўны з'езд неабходна адрозніваць ад розных з'ездаў, якія склікаліся сенатарамі або самой шляхтай ці ў час бескараляўя, ці ў час надзвычайных абставінаў (войны, палітычныя канфлікты)¹⁴.

Узнікненне Галоўнага з'езда ВКЛ. Не да канца высветленым застаецца пытанне аб часе правядзення першага Галоўнага з'езда. Верагодна, ужо правал вальнага сойма Рэчы Паспалітай, які адбываўся ў канцы 1576 г. у Торуні, падштурхнуў Стафана Баторыя да пошуку іншых сродкаў вырашэння наспелых праблем дзяржаўнага жыцця. Не здолеў сойм 1576 г. вырашыць і найбольш актуальныя праблемы для ВКЛ, перш за ўсё вызначыць захады па абароне краіны і абмерка-

ваць рэформу судовай сістэмы. У выніку напрыканцы сойма земскія паслы ВКЛ прасілі Стафана Баторыя склікаць у ваяводствах і паветах ВКЛ соймакі, а пасля іх асобны з'езд *"около намовы о порядке справедливости и о поправенье статуту"*. Інтэрэсы шляхты ВКЛ і манарха відавочна супалі. Кароль і вялікі князь прызначыў павятовыя соймакі на 20 студзеня 1577 г., а *"зъездъ головный"* у Вільні — на 3 сакавіка 1577 г. Рашэнні, прынятыя на гэтым з'ездзе, Стафан Баторый абяцаў зацвердзіць на наступным сойме. Правядзенне падобнага з'езда безумоўна сведчыла б аб з'яўленні ў ВКЛ нейкага новага прадстаўнічага органа ўлады, які не змяшчаўся ў рамках парламенцкай сістэмы Рэчы Паспалітай. Аднак няма ніякай інфармацыі, каб гэты з'езд адбыўся¹⁵.

Акрамя таго, кароль і вялікі князь паспрабаваў у абыход вальнага сойма дабіцца ўхвалення новых падаткаў. У сакавіку 1577 г. пасля нарады з набліжанымі сенатарамі Стафан Баторый вырашыў, спасылаючыся на надзвычайныя абставіны, вынесці пытанне абароны краіны на разгляд павятовых соймакаў і Галоўных соймакаў асобных рэгіёнаў Рэчы Паспалітай (Вялікай і Малой Польшчы, Мазовіі і ВКЛ). Пры гэтым скліканне агульнадзяржаўнага сойма не прадугледжвалася. У паветах Вялікага Княства соймакі склікаліся на 22 чэрвеня 1577 г., а Галоўны соймак у Ваўкавыску — на 6 ліпеня 1577 г.¹⁶ Галоўны соймак ВКЛ, які праходзіў з 6 па 18 ліпеня 1577 г., хаця і з пратэстамі, але патрэбныя падаткі ўхваліў¹⁷. Звычайна менавіта яго лічаць фармальна першым Галоўным з'ездам ВКЛ¹⁸. Па-першае, даследчыкамі звярталася ўвага на склад яго ўдзельнікаў. У Ваўкавыску прысутнічалі не толькі сенатары і абраныя земскія паслы, але і *"врядники столовые, дворные, маршалки Его Королевское М(и)л(о)сти, вярдники земские"*. Да таго ж у складзе паноў-рады ВКЛ засядаў князь слуцкі Юры Алелькавіч, які не патрапіў у склад сената Рэчы Паспалітай. Гэта дазваляе меркаваць, што па сваім складзе сход у Ваўкавыску адпавядаў хутчэй сойму ВКЛ у перыяд да Люблінскай уніі. Па-другое, у гістарыяграфіі падкрэсліваецца, што самі літвіны не прызнавалі адпаведным праву скліканне соймакаў, як павятовых, так і Галоўнага, і ўдзельнічалі ў іх толькі *"з доброе воли наше и для потребъ Речи посполитое"*, што ператварала Галоўны соймак у нефармальны партыкулярны з'езд станаў ВКЛ¹⁹.

Разам з тым падобныя соймакі былі праведзеныя ва ўсіх рэгіёнах Рэчы Паспалітай, і ВКЛ не было выключэннем. Па-сутнасці, гэта была спроба манарха выкарыстаць у сваіх мэтах і ў надзвычайных абставінах парламенцкія інстытуты, вызначаныя тагачасным правам. Па-другое, манарх разглядаў пасяджэнні ў Ваўкавыску менавіта як Галоўны соймак, толькі скліканы з адступленнем ад прававых нормаў. Так, фактычна ва ўсіх афіцыйных дакументах, звязаных са скліканнем соймакаў улетку 1577 г., гаворка вялася якраз аб *"соймику головному у Волковыску"*²⁰. Звернем таксама ўвагу, што на соймах Рэчы Паспалітай 1578, 1579/1580 і 1581 гг. ухвала аб выплаце ў ВКЛ шосавага падатку, прынятая ў Ваўкавыску ў ліпені 1577 г., разглядалася менавіта як *"паста-*

нова соймака ваўкавыскага"²¹. Таму, на нашу думку, называць прадстаўнічы сход у Ваўкавыску 1577 г. першым Галоўным з'ездам ВКЛ не зусім карэктна. Хаця фармальна правядзенне такога надзвычайнага Галоўнага соймака стала адным з важнейшых крокаў да ўзнікнення ў ВКЛ новага, асобнага прадстаўнічага інстытута ўлады. Дарэчы, у 1577 г. шляхта прасіла манарха больш не склікаць Галоўныя соймікі без сойма, але падобны сцэнар быў паўтораны Стафанам Баторыем і ў 1582 г.: Галоўны соймік ВКЛ адбыўся ў Ваўкавыску 19—21 студзеня²². На гэты раз палітычны народ ВКЛ не пратэставаў супраць такой формы працы.

Галоўны з'езд ВКЛ мог адбыцца і ў 1578 г. Паводле канстытуцыі вальнага сойма Рэчы Паспалітай, у ваяводствах ВКЛ на 23 мая 1578 г. прызначаліся соймікі, абраныя на якіх дэпутаты павінны былі з'ехацца на з'езд у Новагарадку на 29 верасня таго года. Мэтай планаванага з'езда павінна была стаць паправа Статута²³. Пазней з'езд быў перанесены Стафанам Баторыем у Вільню і павінен быў ужо заняцца справай абароны Інфлянтаў ад маскоўскіх войскаў. Аднак і на гэты раз з'езд не адбыўся²⁴.

Нарэшце, у сакавіку 1580 г. кароль і вялікі князь склікаў у Вільні "зъездъ", на якім бы паны-рада і паслы з павеатаў і ваяводстваў *"около рушения нашего до войска, такъ и в ыншихъ потребахъ земьскихъ обмышлевали"*²⁵. Гэты з'езд, які працаваў у сталіцы ВКЛ з 17 па 29 красавіка 1580 г.²⁶, ужо адназначна можна назваць Галоўным з'ездам — асобным, партыкулярным прадстаўнічым інстытутам улады ВКЛ. Пасля гэтага ў ВКЛ было праведзена яшчэ 16 Галоўных з'ездаў: 1584, 1588, 1591, 1592, 1593, 1602 (сакавік), 1605, 1613, 1614, 1615, 1617, 1624, 1634, 1655 (лістапад), 1665, 1671 гг.²⁷. Яшчэ тры з'езды — у 1581, 1602 (кастрычнік) і 1655 (май) гг. — не адбыліся²⁸. Апошні Галоўны з'езд ВКЛ праходзіў у Вільні з 5 па 23 сакавіка 1671 г., але быў сарваны праз *liberum veto* паслом Ковенскага павеата Адамам Прозарам²⁹.

Працэдура склікання і працы. Галоўны з'езд ВКЛ склікаў выключна кароль польскі і вялікі князь літоўскі. Гэта быў прыныцыповы момант, які адрозніваў Галоўны з'езд ад разнастайных з'ездаў часоў бескаралейя, а таксама з'ездаў, якія арганізаваліся самім шляхецкім грамадствам у часы палітычных крызісаў у Рэчы Паспалітай. Звычайна кароль і вялікі князь збіраў Галоўны з'езд па ўласнай волі. Аднак не раз з ініцыятывай склікання такіх з'ездаў выступалі сенатары або больш шырокія колы палітычнага народа ВКЛ. Тым не менш апошняе слова заўжды заставалася за манархам. Напрыклад, нягледзячы на шматлікія просьбы шляхты ВКЛ аб правядзенні Галоўнага з'езда ў 1595 г., кароль і вялікі князь Жыгімонт Ваза (1587—1632 гг.) з'езд так і не склікаў³⁰. Прававой асновай для правядзення Галоўных з'ездаў былі каралеўскія ўніверсалы, у якіх адзначаліся прычыны іх склікання (як правіла, надзвычайныя абставіны, часцей за ўсё — вайна), вызначаліся даты правядзення павятовых соймакаў і пачатку працы саміх з'ездаў³¹. Зрэдку рашэнне аб правядзенні з'ездаў уключалася ў соймавыя ўхвалы. Так, канстытуцыя сойма 1578 г. прадугледжвала скліканне ў верасні ў Новагарадку

з'езда *"для паправы спраў судовых"* ВКЛ, у выглядзе соймавай канстытуцыі 1670 г. было запісана рашэнне і аб правядзенні з'езда ВКЛ 1671 г.³² Адною з прававых падставаў склікання Галоўнага з'езда ў 1584 г. была канстытуцыя сойма Рэчы Паспалітай 1581 г.³³

Правядзенню Галоўнага з'езда папярэднічала скліканне павятовых соймакаў. У адрозненне ад перадсоймавых соймакаў, якія павінны былі адбывацца за чатыры, а з 1588 г. за шэсць тыдняў да сойма, соймікі перад Галоўнымі з'ездамі праходзілі ў розны час. У залежнасці ад сітуацыі ў краіне яны маглі склікацца і за 10 дзён (1593 г.), і за 11 тыдняў (1591 г.) да пачатку з'езда³⁴. Аднак у большасці выпадкаў соймікі ў павеатах збіраліся за два-тры тыдні перад Галоўным з'ездам. Часам соймікі маглі адбывацца ў розных павеатах у розныя дні. Так, перад Галоўным з'ездам 1591 г. соймік у Вільні быў скліканы на 22 лютага, а ў Віцебску — на 16 сакавіка таго года³⁵. Досыць часта соймікі сумяшчаліся або з рэляцыйнымі (1591, 1593, 1605, 1615, 1624 гг.), або з грамнічнымі (1592, 1602, 1617, 1634 гг.) соймікамі. Гэта, безумоўна, палягчала арганізацыю соймакавай кампаніі і было больш зручна для шляхты.

Удзельнікі соймака абіралі кіраўніка пасяджэнняў і заслухоўвалі гаспадарскага пасла, які агучваў ад імя караля і вялікага князя пытанні для абмеркавання. Напрыклад, у лютым 1634 г. на соймаку Берасцейскага павеата "дырэктарам" быў абраны мясцовы кашталян Андрэй Масальскі (хаця ў пасяджэннях удзельнічалі сенатары і больш высокага статусу), а каралеўскім паслом выступіў Пётр Кахлеўскі³⁶. Затым адбывалася абмеркаванне пытанняў, вынесеных на разгляд соймака, абіраліся паслы на з'езд і для іх складалася інструкцыя.

Заўважым, што норма прадстаўніцтва на Галоўны з'езд ВКЛ не абмяжоўвалася толькі двума пасламі, як гэта было ў выпадку з соймамі. У каралеўскіх лістах не раз падкрэслівалася, што шляхта можа абіраць на з'езд *"две албо три osoby, албо — похочете ли — и болшь, съ посродку себе братю вашу, людей добрыхъ, ростропныхъ и бачныхъ"*³⁷. У выніку некаторыя паветы адпраўлялі на з'езды па 4—6 паслоў (напрыклад, у 1615, 1617, 1655 гг.)³⁸, але пераважна абіралі двух паслоў ад павеата. У інструкцыях для сваіх паслоў шляхта закранала не толькі праблемы, агучаныя каралеўскім паслом, але і іншыя актуальныя пытанні. Так, соймік Віленскага павеата ў лютым 1602 г. даручаў паслам на з'ездзе ўзняць пытанні аб раздачы зямельных уладанняў у Інфлянтах, аб рамонце будынкаў, у якіх адбываліся пасяджэнні Трыбунала ВКЛ і аб злоўжыванні ўладай з боку трыбунальскіх суддзяў³⁹. Гарадзенскі соймік у красавіку 1605 г. прапаноўваў на з'ездзе ўхваляць вайсковыя артыкулы, паводле якіх гетман мог бы караць свавольных жаўнераў. Выказвалі ў Гародні і занепакоенасць у сувязі з паходам на Маскву Ілжэзмітрыя I, які мог прывесці да вайны з Маскоўскай дзяржавай. Таму гарадзенская шляхта прапаноўвала склікаць паспалітае рушанне і правесці ў павеатах ды ваяводствах ВКЛ ваенныя зборы шляхты (*okazowanie*)⁴⁰. У сувязі з надзвычай цяжкай сітуа-

цыяй, у якой апынулася Княства падчас вайны 1654—1667 гг., у інструкцыі паслам, складзенай на соймаку Жамойцкага староства ў красавіку 1655 г., шмат увагі надавалася пытанню склікання паспалітага рушання, дысцыпліны ў войску, выплаты запазычанасці жаўнерам, кантролю за зборам і расходаваннем падаткаў. Акрамя таго, жамойцкія паслы павінны былі ўзняць пытанне аб правядзенні на наступным сойме суда над смаленскім ваяводам Філіпам Казімірам Абуховічам і каралеўскім палкоўнікам Вільгельмам Корфам за задачу Смаленска⁴¹. На соймаках у інструкцыі маглі ўключацца і прыватныя просьбы некаторых асоб (напрыклад, ашмянскі соймак 1605 г. і жамойцкі соймак 1655 г.)⁴². Часам соймакі прымалі і выканаўчыя рашэнні, а менавіта, абіралі мясцовых зборшчыкаў падаткаў — паборцаў (напрыклад, віленскі соймак у 1602 г. ці берасцейскі соймак у 1634 г.)⁴³. Інструкцыя падпісвалася ўдзельнікамі соймака, замацоўвалася іх пячаткамі. Рашэнні соймака ўносіліся ў кнігі мясцовага гродскага ці земскага суда.

Звернем увагу, што соймакі перад Галоўнымі з'ездамі ВКЛ збіралі даволі значную для таго часу колькасць шляхты. Так, інструкцыя гарадзенскага соймака ў 1605 г. была зацверджаная 24 пячаткамі, а інструкцыя віленскага соймака ў 1602 г. — 25 пячаткамі⁴⁴. Ухвалу соймака Берасцейскага павета ў 1634 г. падпісалі 28 шляхціцаў, а ўхвалу соймака Жамойцкага староства ў 1655 г. — 34 шляхцічы⁴⁵. Зразумела, што колькасць прысутнай шляхты магла быць і большай. Актыўны ўдзел у падобных соймаках бралі і сенатары ВКЛ. У соймаку ў Вільні 2 лютага 1602 г. удзельнічалі "сенатары духоўныя і свецкія". Адным з такіх духоўных сенатараў быў віленскі біскуп Бенедыкт Война⁴⁶. Неназваныя сенатары прысутнічалі на соймаку ў Ашмянах у красавіку 1605 г.⁴⁷ Інструкцыю паслам на з'езд ад шляхты Гарадзенскага павета 1 красавіка 1605 г. зацвердзілі падканцлер Габрыэль Война і земскі падскарбі Яраш Валовіч⁴⁸. А на соймаку Берасцейскага павета 2 лютага 1634 г. прысутнічала аж пяць сенатараў ВКЛ: віленскі кашталян Альбрыхт Уладзіслаў Радзівіл, жамойцкі староста Яраш Валовіч, новагародскі кашталян Васіль Копець, берасцейскі кашталян Андрэй Масальскі, земскі падскарбі Стафан Пац⁴⁹. На нашу думку, такі актыўны ўдзел шляхты і асабліва сенатараў у падобных соймаках тлумачыцца надзвычайным характарам Галоўных з'ездаў ВКЛ, на якіх абмяркоўваліся самыя пільныя дзяржаўныя справы, як правіла, звязаныя з пытаннямі абароны. Гэта, безумоўна, прыцягвала ўвагу шырокіх колаў шляхты. Да таго ж у надзвычайных абставінах сенатарам неабходна было дзейнічаць больш актыўна, каб дабіцца згоды павятовай шляхты на рэалізацыю каралеўскіх планаў.

Галоўныя з'езды ВКЛ адбываліся, за рэдкім выключэннем, у Вільні. Толькі ў 1588 г. пасяджэнні ў сувязі з эпідэміяй былі перанесеныя з Вільні ў Ваўкавыск, а ва ўмовах крызіснай знешне- і ўнутрыпалітычнай сітуацыі, у якой апынулася ўся Рэч Паспалітая ў 1650—1660-х гг., Галоўныя з'езды адбываліся ў Берасці (1655 г.) і Гародні (1665 г.)⁵⁰.

Удзел у Галоўных з'ездах бралі сенатары ВКЛ і паслы, абраныя ў паветах і ваяводствах. Магчыма,

у часы панавання Стафана Баторыя на з'ездах прысутнічалі паны-рада ВКЛ у тым жа складзе, што і да Люблінскай уніі. Так, у 1580 г. у Вільні засядалі "Панове рады н(а)ши, кн(я)ж(а)та, панята, маршалки, враніки земские и дворные и вси станы рыцарство, обователи панства н(а)шого Великого Князства Литовского"⁵¹. Такі склад удзельнікаў характэрны менавіта для соймаў ВКЛ яшчэ даўняйшага перыяду. Пазней пад "радай" разумеліся ўжо выключна асобы, якія мелі статус сенатараў Рэчы Паспалітай. Акрамя сенатараў і паслоў даволі рэгулярна ўдзельнічалі ў пасяджэннях прадстаўнікі Віленскага капітула (напрыклад, 1593, 1614, 1615, 1617, 1624, 1671 гг.)⁵². Не раз прыбывалі на з'езды дэлегацыі ад войска (1591 (магчыма), 1614, 1617, 1655 гг.)⁵³. На Галоўны з'езд 1617 г. былі абраныя нават два паслы ад Інфлянты, але невядома, каб яны ўсё ж бралі ўдзел у пасяджэннях сярод земскіх паслоў ВКЛ⁵⁴. Звернем увагу, што на тым з'ездзе прысутнічаў і курляндскі герцаг Фрыдэрык Кетлер⁵⁵. Часам у загаловах ухвалаў акрамя сенатараў і паслоў згадваюцца "іншыя" або "ўсе" станы ВКЛ: "Мы рады духоўныя і свецкія, земскія паслы з усіх ваяводстваў і паветаў, і **іншыя** станы" (1591 г.), "Мы рады, земскія ўраднікі, паслы з ваяводстваў, зямель і паветаў, рыцарства і **ўсе** станы ВКЛ духоўныя і свецкія" (1593 г.), "Мы рады духоўныя і свецкія, земскія паслы з ваяводстваў, зямель і паветаў і **іншыя** станы ВКЛ" (1614 г.), "Мы рады духоўныя і свецкія і земскія паслы і **ўсе** станы ВКЛ" (1624 г.)⁵⁶. Гэта дазваляе некаторым даследчыкам гаварыць аб магчымым удзеле ў Галоўных з'ездах прадстаўнікоў мяшчанства, у прыватнасці Вільні⁵⁷. Аднак ніякіх канкрэтных фактаў, якія б сведчылі аб непасрэдным удзеле мяшчанства ў працы з'ездаў няма. Магчыма, такія фармулёўкі толькі падкрэслівалі прысутнасць у Вільні пасольстваў ад войска або мяшчанства і абмеркаванне ўзнятых імі пытанняў. У прыватнасці, ва ўхвалу Галоўнага з'езда 1614 г. былі ўключаныя просьбы, прадстаўленыя дэлегацыямі Рыгі і жаўнераў з гарнізону Смаленска⁵⁸. Нарэшце адзначым, што ў працы Галоўнага з'езда 1580 г. браў удзел асабіста Стафан Баторый⁵⁹. Знаходзіўся ён у Вільні і падчас Галоўнага з'езда 1584 г., аднак невядома, ці прысутнічаў ён асабіста на яго пасяджэннях⁶⁰. Лічыцца, што акрамя Стафана Баторыя ніводзін кароль і вялікі князь не ўдзельнічаў у працы Галоўных з'ездаў ВКЛ. Аднак звернем увагу на адзін дакумент. Так, 15 сакавіка 1602 г. Жыгімонт Ваза надаў леным правам новагародскаму стольніку Паўлу Дзевялтоўскаму маёнтка Трашчаны ў Віленскім ваяводстве. Прывілей быў выдадзены ў Вільні на "зезде **головном**" і быў зацверджаны падпісам караля і вялікага князя⁶¹. Гэта дазваляе паставіць пытанне аб магчымым удзеле Жыгімонта Вазы ў Галоўным з'ездзе ВКЛ 1602 г.

Пасяджэнні Галоўных з'ездаў праходзілі на ўзор вальнага сойма і адбываліся ў Віленскім замку, як можна меркаваць, у двух палатах ("колах"): сенаце і пасольскім коле. Хіба выключэннем былі з'езды 1584 і 1665 гг., калі абедзве палаты засядалі разам. У 1584 г. сумесная праца сенатараў і паслоў тлумачылася неабходнасцю падрабязнага абмеркавання но-

вага Статута ВКЛ. На з'ездзе 1665 г. аб'яднанне пасаджэнняў (імі кіраваў вялікі маршалак ВКЛ Крыштаф Завіша як "дырэктар сенатарскага кола") было выклікана, хутчэй за ўсё, палітычнай барацьбой у краіне⁶². Земскія паслы абіралі свайго маршалка ("дырэктара пасольскага кола"). Так, пасольскімі маршалкамі становіліся: віленскі падваявода Мікалай Зяновіч (1593 г.), падчасы ВКЛ Януш Радзівіл (магчыма ў 1605 г.), дынемборскі староста Адам Тальваш (1613 г.), віленскі земскі суддзя Юры Ян Зяновіч (1634 г.), смаленскі падкаморы Ян Антоні Храпавіцкі (1665 г.), абозны ВКЛ Альбрыхт Канстанцін Цеханавецкі (1671 г.). А Крыштаф Радзівіл абіраўся маршалкам Галоўных з'ездаў ажно тры разы — у 1614, 1615 і 1624 гг.⁶³. Такім чынам, гэта былі прадстаўнікі знатных родаў, якія належалі да вышэйшых колаў палітычнай эліты ВКЛ. Шмат хто з маршалкаў потым увайшоў у склад сената Рэчы Паспалітай. Так, Я.А.Храпавіцкі стаў віцебскім ваяводам, Я.Радзівіл — віленскім кашталіям, а К.Радзівіл — віленскім кашталіям, а потым і ваяводам⁶⁴. Маршалкамі Трыбунала ВКЛ абіраліся М.Зяновіч (1584, 1592, 1595, 1600 гг.), Ю.Я.Зяновіч (1623, 1627, 1631 гг.), К.Радзівіл (1607, 1628 гг.), А.Тальваш (1611 г.)⁶⁵. Гэта, безумоўна, сведчыла аб іх высокай прававой культуры і аўтарытэце ў шляхецкім асяроддзі. Акрамя таго пасольскімі маршалкамі на сойме Рэчы Паспалітай абіраліся Я.А.Храпавіцкі (надзвычайны сойм 1665 і канвакацыйны сойм 1668 гг.) і К.Радзівіл (канвакацыйны сойм 1632 г.)⁶⁶.

Праграму працы з'езда агучваў пасол манарха, які ад імя караля і вялікага князя зачытваў спецыяльную інструкцыю. На дадзены момант вядомага наступныя гаспадарскія паслы на Галоўныя з'езды: каралеўскі сакратар Станіслаў Бяганскі (1613 г.), каралеўскі сакратар, а потым пісар ВКЛ Стафан Пац (1614, 1617 гг.), пісар ВКЛ Януш Скумін-Тышкевіч (1615 г.), берасцейскі староста Гедаон Міхал Трызна (1624 г.), абозны ВКЛ Павел Пётр Трызна (1634 г.), гнезенскі кашталіян Аляксандр Сельскі (1665 г.)⁶⁷. Як правіла, гэта былі прадстаўнікі знатных і аўтарытэтных родаў ВКЛ — Пацы, Скуміны-Тышкевічы, Трызны. Даручэнне ім падобных функцый, на нашу думку, сведчыць аб тым значэнні, якое надавала каралеўская ўлада Галоўным з'ездам ВКЛ. Большасць паслоў была цесна звязаная з каралеўскім дваром і ў пазнейшыя часы, што адлюстроўвае іх кар'ера. Так, П.П.Трызна ў 1638 г. атрымаў пасаду падстоля ВКЛ, а яго брат Г.М.Трызна паслядоўна трымаў урады падстоля, стольніка, крайчага, падчасыя і, урэшце, земскага падскарбія. У сваю чаргу, С.Пац прайшоў праз пасады рэфэрэндарыя, надворнага і земскага падскарбія, а таксама падканцлера. Выдатную кар'еру, праўда, не звязаную непасрэдна з дваром, зрабіў Я.Скумін-Тышкевіч, які быў мсціслаўскім, троцкім і віленскім ваяводам⁶⁸. Звернем таксама ўвагу, што ў 1665 г. каралеўскім паслом выступаў каронны сенатар А.Сельскі.

Пасля выступлення каралеўскага пасла пачыналася абмеркаванне пытанняў, прапанаваных каралём і вялікім князем, а таксама ўзнятых самой шляхтай або якімі-небудзь пасольствамі, напрыклад ад войска.

Абмеркаванне вялося ў кожнай палаце, а затым узгаднялася паміж імі. Так, на Галоўным з'ездзе 1591 г. земскія паслы склалі "артыкулы", якія датычыліся рэформы скарбовай сістэмы ВКЛ, і падалі іх на разгляд сенатараў. Сенатары, разгледзеўшы прапановы паслоў, прадставілі ім свой адказ у пісьмовай форме⁶⁹. Узгодненыя рашэнні афармляліся ў выглядзе ўхвалаў (часам называліся канстытуцыямі), падпісваліся ўдзельнікамі пасаджэнняў і зацвярджаліся іх пячаткамі. Ухвалы запісваліся ў кнігі таго горада, дзе праходзіў з'езд. Пастановы маглі ўносіцца і ў судовыя кнігі Трыбунала ВКЛ (напрыклад, у 1605 і 1615 гг.)⁷⁰. Прынамсі некаторыя ўхвалы з'ездаў друкаваліся. Так, падатковы ўніверсал Галоўнага з'езда 1591 г. быў надрукаваны ў Вільні ў друкарні Мамонічаў. Былі надрукаваныя таксама пастановы Галоўных з'ездаў 1593 і 1613 гг.⁷¹.

Акрамя таго, на з'ездах прымаліся і іншыя дакументы: лісты, пратэстацыі і інш. Напрыклад, у 1591 г. сенатары ВКЛ звярнуліся з адмысловым лістом да віленскага біскупа Юрыя Радзівіла, каб той не прымаў урад біскупа кракаўскага, а з'езд 1617 г. выступіў з пратэстам супраць вынікаў працы камісіі па размежаванні Берасцейскага ваяводства з ваяводствам Падляшскім. Некаторыя дакументы, ухваленыя ад імя з'езда, датычыліся разнастайных вайсковых спраў⁷². Разам з тым не ўсе Галоўныя з'езды прымалі нейкія рашэнні. Па розных прычынах безвынікова скончыліся пасаджэнні ў 1588, 1592, 1655, 1671 гг.⁷³.

Працягласць працы Галоўнага з'езда не была дакладна вызначанай (у адрозненне ад сойма), таму з'езды цягнуліся ад пяці дзён (1624 г.) да амаль 9 тыдняў (1584 г.). Аднак пераважная большасць Галоўных з'ездаў ВКЛ працавала адзін-два тыдні. Усё залежала ад палітычнай і ваеннай сітуацыі, у якой яны адбываліся.

З прынятымі рашэннямі да караля і вялікага князя адпраўляліся спецыяльныя пасольствы. Пасля іх зацвярджэння каралём ухвалы ўступалі ў дзеянне і былі абавязковымі для ўсяго Княства. Частка ўхвалаў магла быць адхілена. Напрыклад, у ліпені 1605 г. Жыгімонт Ваза падтрымаў большасць ухвалаў Галоўнага з'езда, што датычылі абароны краіны. Аднак на просьбу станаў прызначыць у ВКЛ польнага гетмана заявіў, што пакуль не бачыць у гэтым патрэбы⁷⁴. Некаторыя праблемы, якія абмяркоўваліся на з'ездах, пераносіліся каралём або шляхтай на разгляд і зацвярджэнне вальнага сойма Рэчы Паспалітай.

Пасля Галоўных з'ездаў, як і пасля вальных соймаў, з 1590-х гг. у паведах і ваяводствах ВКЛ склікаліся рэляцыйныя соймікі. На іх паслы перад мясцовай шляхтай рабілі справаздачу аб сваёй працы на з'ездзе. Часта менавіта на гэтых сойміках абіраліся павятовыя зборшчыкі падаткаў (напрыклад, 1614, 1615, 1634 гг.)⁷⁵. У XVII ст. пашырылася практыка пераносу на разгляд рэляцыйных соймаў тых пытанняў, па якіх паслы не змаглі прыйсці да згоды на самім з'ездзе. Такімі пытаннямі, галоўным чынам, былі ўхваленне пабораў, скліканне ваенных збораў і паспалітага рушання⁷⁶.

Паўнамоцтвы Галоўнага з'езда ВКЛ. Мэту склікання з'езда вызначаў кароль і вялікі князь.

Як правіла, разглядаліся тыя пытанні, якія па нейкіх прычынах не былі вырашаныя на сойме. У часы панавання Стафана Баторыя з'езды займаліся ў асноўным рэформай судовай сістэмы ВКЛ: стварэннем Трыбунала і працай над новым Статутом. Акрамя таго, Галоўны з'езд 1580 г. павінен быў абмеркаваць збор пашпалітага рушання і вынікі місіі маскоўскага пасланца ў Рэч Паспалітую⁷⁷. З часоў панавання Жыгімонта Вазы важнейшай задачай з'ездаў стала ўхваленне падаткаў, асабліва ва ўмовах войнаў з Маскоўскай дзяржавай і Швецыяй.

Часцей за ўсё Галоўныя з'езды зацвярджалі патрэбныя падаткі. Аднак ва ўхвалах амаль заўсёды дакладна агаворвалася, на якія мэты павінны былі ісці сабраныя сродкі — перадусім на абарону ВКЛ. З боку літвінаў гэта было спробай забяспечыць таксама і ўласныя інтарэсы. Галоўныя з'езды 1593 і 1624 гг. нават стваралі спецыяльныя камісіі з сенатараў і земскіх паслоў для кантролю за зборам і расходаваннем падатковых грошай⁷⁸. Выдача грошай караю і вялікаму князю магла таксама агаворвацца пэўнымі ўмовамі. Так, палітычны народ ВКЛ на з'ездзе 1593 г. выплату падаткаў, прызначаных на паездку Жыгімонта Вазы ў Швецыю, паставіў у непасрэдную залежнасць ад выканання сваіх палітычных патрабаванняў, а менавіта ад прызначэння на пасаду віленскага біскупа літвіна, а не паляка. Упартае нежаданне караля адступіць ад намінацыі віленскім біскупам паляка Бернарда Мацяёўскага прывяло да таго, што пабор, ухвалены ў 1593 г., быў выплачаны ў ВКЛ, і тое не ў поўным аб'ёме, толькі да пачатку 1598 г.⁷⁹. На нашу думку, менавіта канфлікт палітычнай эліты ВКЛ і Жыгімонта Вазы вакол пасады віленскага біскупа абумовіў тое, што кароль і вялікі князь пасля 1593 г. не склікаў Галоўных з'ездаў аж да 1602 г. Дададзім таксама, што правядзенне з'ездаў 1665 і 1671 гг. сутыкнулася з моцнай апазіцыяй з боку групкі Сапегі, у выніку чаго апошні з'езд нават быў сарваны⁸⁰.

Неабходна падкрэсліць, што на Галоўных з'ездах абмяркоўваліся не толькі пытанні, прапанаваныя караём, але значна большы спектр праблем, якія хвалявалі палітычны народ ВКЛ. У сувязі з тым, што з'езды, асабліва ў XVII ст., склікаліся ў перыяд вядзення войнаў, вялікую ўвагу шляхта надавала разгляду на іх пытанняў, звязаных з арганізацыяй абароны краіны, з падтрыманнем вайскавай дысцыпліны і ўнутранага парадку, з выплатай запазычанасцяў жаўнерам, з вызваленнем ваеннапалонных. У надзвычайных сітуацыях шляхта магла прымаць даволі сур'ёзныя рашэнні, абавязковыя для ўсёй краіны. Так, Галоўны з'езд 1634 г. ухваліў у ВКЛ спосаб абароны і парадак судовага працэсу супраць свавольных жаўнераў і ротмістраў, якія, замест таго каб ваяваць на тэрыторыі Маскоўскай дзяржавы, у самім Княстве рабавалі і забівалі мясцовае насельніцтва⁸¹. Таксама не раз уздымалася праблема забеспячэння ўсім неабходным замкаў, размешчаных на мяжы з Маскоўскай дзяржавай і Інфлянтамі, — у Полацку, Віцебску, Мсціславе, Гомелі, Оршы, Веліжы, Усвятах, Браславе і інш.⁸².

Закраналіся на Галоўных з'ездах стасункі ВКЛ як з суб'ектамі Рэчы Паспалітай, так і замежнымі краінамі.

У адносінах з Каронай найбольшую ўвагу з'ездаў прыцягвалі пытанні фінансавай дапамогі з кароннага скарбу на аплату жаўнерам, якія ваявалі супраць шведскіх і маскоўскіх войскаў (напрыклад, у 1605, 1615, 1617 гг.), і размежавання Берасцейскага ваяводства і Мазырскага павета з Падляшскім ды Кіеўскім ваяводствамі адпаведна⁸³. У 1614, 1617 і 1634 гг. на з'ездах разглядаліся справы, звязаныя з Курляндскім і Земгальскім герцагствам, якое знаходзілася ў васальнай залежнасці ад Рэчы Паспалітай⁸⁴. На з'ездах абмяркоўваліся адносіны з Маскоўскай дзяржавай і Швецыяй. У 1614, 1615 і 1617 гг. шляхта прасіла караля заключыць перамір'е з Масквой, вайна з якой фактычна вычарпала ўсе рэсурсы ВКЛ. Акрамя таго з'езды 1615 і 1665 гг. вызначалі, што частка сродкаў з ухваленых пабораў мусіць ісці менавіта на забеспячэнне камісараў, накіраваных на перамовы з маскоўскім бокам⁸⁵. Заключыць трывалы мір са Швецыяй прасілі караля з'езды 1614, 1617 і 1624 гг. У сувязі з заканчэннем тэрміну Альтмаркскага перамір'я 1629 г. Галоўны з'езд 1634 г. звяртаўся да караля і вялікага князя Ўладзіслава IV Вазы (1632—1648 гг.) з просьбай прызначыць камісараў для новых перамоваў са шведамі⁸⁶. Дададзім, што ў 1624 г. шляхта прасіла Жыгімонта Вазу не забараняць падданым ВКЛ, асабліва яго ўсходніх рэгіёнаў, вольнага гандлю ў Інфлянтах, бо *"ў нас уся Русь сохне без таго гандлю"*⁸⁷. Забарона гандлю вяла да дэфіцыту тавараў (асабліва солі), падзення даходаў, у тым ліку шляхты, і росту цэн ва ўсім Княстве.

Абмяркоўвалася на Галоўных з'ездах і шырокае кола ўнутраных спраў ВКЛ. Так, з'езд 1584 г. закрываў пытанне ўтварэння пастаяннага дзяржаўнага скарбу ў ВКЛ. Грунтоўная дыскусія аб рэформе скарбовай сістэмы краіны адбывалася на з'ездзе 1591 г. Адгалоскі гэтай дыскусіі можна сустрэць у рашэннях з'ездаў 1593 і 1614 г.⁸⁸. Эканамічная праблематыка была ў цэнтры ўвагі і Галоўнага з'езда ВКЛ 1665 г. Акрамя іншага, з'езд ухваліў скліканне ў Вільні ў снежні таго года спецыяльнага Скарбовага Трыбунала, які павінен быў разглядаць справы аб зборы ў ВКЛ усіх ранейшых падаткаў⁸⁹. Галоўныя з'езды 1591 і 1614 гг. закралі пытанне рэдагавання Статута і Трыбунала ВКЛ⁹⁰. Не раз на з'ездах абмяркоўваліся праблемы, якія датычылі працы парламенцкай сістэмы Рэчы Паспалітай: выплата грошай "на страву" земскім паслам, парушэнні пры рэдагаванні і друку соймавых канстытуцый, захаванне інстытуту Галоўнага соймака ВКЛ, месца гаспадарскіх сакратароў і дваран у іерархіі ўраднікаў на павятовых соймаках і інш.⁹¹. Галоўныя з'езды не маглі заставацца ў баку і ад праблемы міжканфесійных адносін у ВКЛ. Так, у 1613 і 1614 гг. шляхта разглядала справу аб разбурэнні віленскага пратэстанцкага збору, а ў 1614 і 1617 гг. — просьбы ад віленскага праваслаўнага Святадухаўскага брацтва⁹².

Як ужо адзначалася, на Галоўных з'ездах ВКЛ таксама разглядаліся просьбы жаўнераў і мяшчан, што знайшло сваё адлюстраванне ва ўхвалах 1591, 1614, 1615 і 1617 гг.⁹³. Утрымлівалі пастановы Галоўных з'ездаў і даволі шмат просьбаў ад паветаў ці ад пры-

ватных асоб. Такія прыватныя просьбы тычыліся, пераважна ўзнагароджвання (часам кампенсацыі стра- таў) вышэйшых дзяржаўных ураднікаў або звычайных шляхцічаў за адданую службу Рэчы Паспалітай у час войнаў са Швецыяй і Маскоўскай дзяржавай.

Гістарычны лёс Галоўнага з'езда. Такія каралі польскія і вялікія князі літоўскія, як Стафан Баторый і Жыгімонт Ваза, даволі часта выкарыстоўвалі інсты- тут Галоўнага з'езда ВКЛ для рэалізацыі сваіх мэтай. Для іх гэта быў зручны сродак, каб дабіцца ад шляхты патрэбных рашэнняў нават у абыход вальнага сойма. Інтэнсіўнасць склікання Галоўнага з'езда залежала ад палітычнай сітуацыі як у рэгіёне, так і ў самой Рэчы Паспалітай. У 1577—1581 гг., у час актывізацыі бая- вых дзеянняў на заключным этапе Інфлянцкай вай- ны, Стафан Баторый планавалі правядзенне чатырох такіх з'ездаў (без уліку двух надзвычайных Галоўных соймаў у 1577 і 1582 гг.), праўда, большасць з іх не адбылася. У 1613—1617 гг. Жыгімонт Ваза таксама склікаў чатыры Галоўныя з'езды, што было непасрэ- дна звязана з цяжкай сітуацыяй у вайне з Маскоўскай дзяржавай (1609—1618 гг.). Часта Жыгімонт Ваза склікаў Галоўныя з'езды і ў пачатку свайго панаван- ня: з 1588 па 1593 г. адбылося чатыры такія з'езды. У той жа час канфлікт караля з палітычнай элітай ВКЛ вакол намінацыі паляка на пасаду віленскага біскупа, які цягнуўся з 1591 па 1600 г., выклікаў значны пера- пытак у скліканні з'ездаў. Яны не збіраліся з 1593 да 1602 г. Правядзенне з'ездаў 1602 і 1605 гг. было аб- умоўленае вайной са Швецыяй, якую Рэч Паспалітая вяла з 1600 г.

Са свайго боку палітычная эліта ВКЛ, прынамсі ў канцы XVI — пачатку XVII ст., таксама была зацікаўле- ная ў існаванні падобнага інстытута ўлады. Галоўныя з'езды давалі магчымасць вырашыць тыя праблемы ВКЛ, якія парозных прычынах не маглі быць вырашаныя на супольным вальным сойме Рэчы Паспалітай. Мена- віта на такіх з'ездах у 1580-я гг. адбывалася праца над новым Статутам ВКЛ, што на соймах было фактычна немагчыма з-за недахопу часу і апазіцыі кароннага боку. Падкрэслім, што ініцыятарам правядзення партыкулярных з'ездаў для рэформы судовай сістэмы выступаў менавіта палітычны народ ВКЛ. На Галоўных з'ездах ВКЛ у пачатку 1590-х гг. ішло актыўнае аб- меркаванне рэформ у галіне скарбу. Верагодна, у канцы XVI ст. для вялікакняжацкай шляхты гэты інстытут улады меў і пэўнае значэнне як сродак пад- крэсліць ды абараніць унутраную аўтаномію ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай. Згадаем, што асабовы склад першых Галоўных з'ездаў (напрыклад, 1580 г.) вельмі нагадваў склад сойма ВКЛ даўнінх часоў. У канцы XVI — пачатку XVII ст. стаўленне значнай част- кі шляхты Княства да інстытута Галоўнага з'езда бы- ло яшчэ даволі станоўчым. Так, на з'ездзе 1591 г. сенатары заклікалі земскіх паслоў прыйсці да згоды па абмяркоўваемым пытанню, бо *"калі нічога не пастановім, або што кепскае пастановім, вечна нам ужо такіх з'ездаў не дазваляць і ніколі, напэўна, у такой грамадзе не ўбачымся"*⁹⁴. Даволі актыўна палі- тычны народ ВКЛ выступаў за скліканне Галоўнага з'езда пасля завяршэння ўвесну 1595 г. сойма Рэчы

Паспалітай у Кракаве. Прынамсі шляхта Віленскага, Ашмянскага, Упіцкага, Менскага паветаў і Жамойцка- га староства гатовая была зацвердзіць падатковыя ўхвалы кракаўскага сойма менавіта на такім з'ездзе⁹⁵. У 1605 г. соймік Ашмянскага павета даручаў сваім паслам выказаць удзячнасць Жыгімонту Вазе за яго клопат *"аб цэласнасці Рэчы Паспалітай, для чаго нам з'езд галоўны ў Вільні склікаў"*, а новагародская шляхта ў 1615 г. гатовая была прасіць караля і вялікага князя склікаць Галоўны з'езд у выпадку, калі вальны сойм скончыцца безвынікова⁹⁶.

Разам з тым з канца XVI ст. усё часцей сярод шляхты ВКЛ назіраецца негатыўнае стаўленне не столькі да самаго інстытута Галоўнага з'езда, колькі да спробаў манарха выкарыстоўваць гэты інстытут у сваіх асабістых інтарэсах. Так, Жыгімонт Ваза склікаў на 23 лютага 1592 г. у Вільні з'езд з мэтай ухвалення падатку на забеспячэнне ўласных фінансавых патрэ- баў, у т. л. і звязаных са сваім будучым вяселлем. Гэ- тая ініцыятыва выклікала пратэсты сярод значнай часткі палітычнай эліты ВКЛ, якая заяўляла, што з'езд скліканы супраць права і прызначаць падаткі можна толькі са згоды сойма. Расколатай аказалася і павятовая шляхта: соймік у Троках падтрымаў каралеўскую ініцыятыву, віленскі і лідскі соймікі абралі паслоў на з'езд, але забаранілі ім ухваляць нейкія субсідыі, а соймік Менскага павета ўвогуле не абраў паслоў. У выніку Галоўны з'езд 1592 г. не прыняў ніякіх пастановаў, а можа, нават быў сарваны⁹⁷. Пра- тэсты выклікала і спроба пераносу заканадаўчых функцый з сойма на Галоўны з'езд. Так, сойм 1593 г. перад ад'ездам Жыгімонта Вазы ў Швецыю ўхваліў канстытуцыю *"O sądziech"*, прысвечаную судаводству на перыяд адсутнасці караля ў Рэчы Паспалітай. Галоўны з'езд ВКЛ, які праходзіў праз паўтары месяцы пасля сойма, удакладніў змест гэтай канстытуцыі, а менавіта, выкананне судовых выракаў у час адсутнасці караля. Аднак рэляцыйны соймік Новагародскага павета выказаў пратэст супраць гэтага рашэння. Новагародская шляхта заяўляла, што яна не даручала сваім паслам разглядаць гэтае пытанне на з'ездзе ў Вільні — *"на неналежным для тых спраў месцы"*. І падкрэслівала, што для *"паправы і зацвярджэння правоў і для сойма месцам упрывілеяваным, правам і каралеўскай прысягай сцверджаным, з'яўляецца Варшава"*⁹⁸.

З пачатку XVII ст. шляхта ВКЛ усё часцей выступае супраць самаго інстытута Галоўнага з'езда як супя- рэчнага ўмовам Люблінскай уніі. Так, на сойміку Гарадзенскага павета ў красавіку 1605 г. шляхта заявіла, што скліканне з'езда парушае яе вольнасці, бо аб унутраных і знешніх праблемах дзяржавы прыходзіцца раіцца *"не на сваім месцы і не ў свой час"*, г. зн. не на вальным сойме⁹⁹. Самі Галоўныя з'езды 1605 і 1613 гг. падкрэслівалі, што іх рашэнні ўхваленыя шляхтай выключна *"з міласці да Айчыны"* і скліканне падобных з'ездаў не можа ператварыцца ў звычай¹⁰⁰. Правядзенне з'езда ў 1617 г. шляхта ВКЛ таксама палічыла парушэннем сваіх правоў і вольнасцяў, бо такія "прыватныя кансультацыі" былі забароненыя ўмовамі уніі. Пры гэтым падкрэслівалася, што з-за

асобных з'ездаў Княству даводзіцца аднаму, без Кароны, несці на сабе амаль усе цяжары, звязаныя з вайной Рэчы Паспалітай супраць Маскоўскай дзяржавы¹⁰¹. Пэўнае адмоўнае значэнне для часткі шляхты таксама меў той факт, што на Галоўных з'ездах у Вільні магнатэрыя ВКЛ мела куды большыя магчымасці дыктаваць сваю волю паслам, чым на супольных вальных соймах у Варшаве¹⁰².

Тым не менш палітычны народ ВКЛ разумеў неабходнасць правядзення такіх з'ездаў у надзвычайнай сітуацыі вайны. Тым больш калі агульнадзяржаўныя соймы Рэчы Паспалітай па тых ці іншых прычынах не маглі аператыўна прыняць адпаведных рашэнняў. У 1614 г. сабраная ў Вільні шляхта заявіла: *"з'езд быў вельмі патрэбны, бо мінулы сойм ніякай нам абароны не вызначыў"*. На наступным Галоўным з'ездзе (1615 г.) шляхта хаця і нагадвала аб неабходнасці сумесных нарадаў з кароннымі станами, але ўсё адно выказвала каралю падзяку за яго скліканне. Папершае, ВКЛ знаходзілася ў надзвычайнай небяспецы ад Маскоўскай дзяржавы, а па-другое, папярэдні сойм Рэчы Паспалітай скончыўся безвынікова. Адпаведна, як было адзначана ва ўхвале з'езда, *"толькі нам самім аб сабе і аб бяспецы сваёй радзіцы і ратавацца прыходзіцца"*¹⁰³.

Акрамя таго, палітычны народ ВКЛ гатовы быў пагадзіцца з існаваннем Галоўнага з'езда пры ўмове, што будучы пашыраны яго рэальныя паўнамоцтвы. Перш за ўсё ў пытаннях, якія датычылі ўнутраных спраў ВКЛ і ўздыхаліся на з'ездах самой вялікакняжацкай шляхтай. Вышэй ужо адзначалася, што кароль зацвярджаў падатковыя ўхвалы з'ездаў, а астатнія, як правіла, пераносіў на разгляд будучых соймаў Рэчы Паспалітай. У выніку шмат якія рашэнні партыкулярных з'ездаў ВКЛ так і заставаліся на паперы. Напрыклад, Галоўны з'езд у чэрвені 1615 г. даручаў шляхце ВКЛ на будучым сойме ўсё ж дабіцца зацвярджэння пастановаў з'езда 1614 г., якія не былі ўхваленыя на папярэднім, безвыніковым сойме Рэчы Паспалітай у лютым-сакавіку 1615 г.¹⁰⁴. На наступным з'ездзе, у 1617 г., палітычны народ ВКЛ ужо адназначна прасіў Жыгімонта Вазу або ўвогуле не склікаць Галоўных з'ездаў, або гарантаваць, што ўсё іх пастановы будучы зацверджаныя каралём ці вальным соймам. Падкрэслівалася, што шляхта неахвотна будзе выдаваць падаткі, калі рашэнні з'ездаў, якія *"дзеля вылечвання Айчыны нашай пастанаўляем"*, так і не будуць рэалізаваныя. На гэта Жыгімонт Ваза адказаў, што ён не можа зацвярджаць рашэнні па тых праблемах, якія сам не прапаноўваў на разгляд з'езда і па якіх няма згоды ўсіх станаў на вальным сойме¹⁰⁵. Відавочна, што для караля і вялікага князя Галоўны з'езд ВКЛ быў толькі сродкам для ўхвалення падаткаў ці вырашэння іншых пытанняў, звязаных перадусім з абаронай дзяржавы. Аднак такое інструментальнае выкарыстанне інстытута Галоўнага з'езда з боку каралеўскай улады зусім не магло задавальняць палітычны народ ВКЛ. Не будзем таксама забываць, што ўхваленне падаткаў на партыкулярных з'ездах у абыход супольнага сойма Рэчы Паспалітай, безумоўна, зніжала ролю сойма ў жыцці дзяржавы. А

гэта, у сваю чаргу, ужо пагражала балансу паміж уладай караля і шляхты, які забяспечвала, прынамсі да другой паловы XVII ст., палітычная сістэма Рэчы Паспалітай (т. зв. *monarchia mixta*).

Не дзіўна, што на наступным Галоўным з'ездзе ВКЛ, які адбываўся ў чэрвені 1624 г., шляхта прасіла Жыгімонта Вазу больш не склікаць такіх з'ездаў, бо *"нашыя рады і дапамога, паводле правоў і старажытных саюзаў, супольныя з панамі кароннымі быць маюць"*¹⁰⁶. Больш пры жыцці гэтага караля і вялікага князя Галоўныя з'езды ў ВКЛ не праводзіліся. Менавіта з 1620-х гг. інтэнсіўнасць склікання Галоўных з'ездаў ВКЛ рэзка зніжаецца. Пры наступным каралі і вялікім князі ўладзіславе IV Вазе быў праведзены адзін такі з'езд (1634 г.), пры Яне II Казіміры Вазе (1648—1668 гг.) — два (1655 і 1665 гг.), пры Міхале Карыбуце Вішнявецкім (1669—1673 гг.) — адзін (1671 г.), а пры Яне III Сабескім (1674—1696 гг.) — ужо ніводнага. З канца XVII ст. і ў XVIII ст. Галоўныя з'езды былі часткова замененыя канфедэрацыямі ВКЛ, якія мелі блізкія функцыі, але адрозныя прававую аснову і прынцыпы працы¹⁰⁷. Да канца XVII ст. такі палітычны інстытут, як Галоўны з'езд ВКЛ, спыніў сваё існаванне.

Такім чынам, з канца XVI да канца XVII ст. у ВКЛ існаваў надзвычайны заканадаўчы орган — Галоўны з'езд. Усяго было праведзена 17 з'ездаў (з улікам надзвычайных Галоўных соймаў 1577 і 1582 гг. — 19). Шэраг скліканых з'ездаў па розных прычынах не адбыліся. Карані даследуемага інстытута ўлады палягаюць у асобных з'ездах (соймах), якія адбываліся ў ВКЛ у час першых двух бескаралеўяў. Магчыма, у апошняй трэці XVI ст. Галоўны з'езд мог разглядацца часткай вялікакняжацкай шляхты, як пэўны нашчадак вальнага сойма ВКЛ. Генезіс інстытута Галоўнага з'езда быў абумоўлены ў першую чаргу захаваннем пэўнай сацыяльна-палітычнай адасобленасці ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай. Склікаць з'езды мог толькі кароль польскі і вялікі князь літоўскі, але ініцыятыва ў іх скліканні часта належала не толькі каралю, але і палітычнай эліце ВКЛ. У канцы XVI ст. правядзенне з'ездаў было абумоўленае неабходнасцю вырашэння ўнутраных праблем ВКЛ (напрыклад, падрыхтоўка новага Статута) ці інтарэсамі караля і вялікага князя. З XVII ст. асноўнай мэтай склікання Галоўных з'ездаў з'яўлялася ўхваленне падаткаў у надзвычайных умовах вайны з Маскоўскай дзяржавай і Шведскім Каралеўствам. Разам з тым на з'ездах абмяркоўвалася шырокае кола праблем як унутранай, так і знешняй палітыкі, актуальных для шляхты ВКЛ. Працэдура склікання і працы Галоўнага з'езда, з невялікімі адрозненнямі, адпавядала прынцыпам працы вальнага сойма Рэчы Паспалітай. Стаўленне шляхты ВКЛ да інстытута Галоўнага з'езда было неадназначным. Аднак з канца XVI ст. і асабліва ў XVII ст. пашыраюцца пратэсты супраць правядзення такіх партыкулярных з'ездаў, якія адназначна парушалі ўмовы Люблінскай уніі 1569 г. Тым не менш важнейшай прычынай негатывага стаўлення шляхты ВКЛ да Галоўных з'ездаў, на нашу думку, было іх (з'ездаў) інструментальнае выкарыстанне каралём і набліжанымі да яго магната-

мі для дасягнення сваіх мэтаў, у першую чаргу для ўхвалення падаткаў. Акрамя таго, вырашэнне на з'ездах пытанняў, якія непасрэдна адносяліся да кампетэнцыі агульнадзяржаўнага вальнага сойма, вяло да зніжэння эфектыўнасці інстытута сойма і да парушэння балансу ў самой палітычнай сістэме Рэчы Паспалітай. Шляхта ВКЛ разумела неабходнасць правядзення Галоўных з'ездаў у надзвычайных для краіны абставінах. Аднак пагаджаемся з меркаваннем, што для шляхты падобныя з'езды ні ў якім разе не замянялі супольны вальны сойм, але былі іх дапаўненнем¹⁰⁸. Паступова ад склікання Галоўных з'ездаў адмовіліся і каралі. Гэта было абумоўлена ўсё большымі пратэстамі шляхты як Княства, так і Кароны, супраць іх правядзення. Да таго ж каралі не маглі дапусціць выкарыстання з'ездаў у інтарэсах розных, часам апазіцыйных, палітычных сіл (напрыклад, у 1593 ці 1671 гг.). Расчараванне з боку каралеўскай улады і шляхты ў інстытуце Галоўнага з'езда ВКЛ прывяло да яго знікнення з палітычнай сцэны Рэчы Паспалітай да канца XVII ст.

¹ Volumina Constitutionum (далей — VC). Т. II (1550—1609), vol. 1 (1550—1585). W-wa, 2005. S. 235, 237.

² Асноўныя прававыя нормы, якія рэгулявалі правядзенне соймавай кампаніі ў ВКЛ гл.: Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Мн., 2003. С. 79-80; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. Мн., 1989. С. 115—117; VC. Т. II, vol. 1. S. 243, 246, 328, 357, 368.

³ Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego (далей — AZS). Т. 1: Okresy bezkrólewí. W-wa, 2006. S. 19—194; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569—1588). W-wa, 2002. S. 115—284.

⁴ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). Опыт исследования политического и общественного строя. Спб., 1901. Т. 1; Он же. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.

⁵ Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 года. Т. 1: Исследование. Ч. 1. Каунас, 1934. С. 363.

⁶ Jučas M. Nuo krevos sutarties iki Liublino unijos. Kaunas, 1970; Šapoka A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos. Kaunas, 1938. Сучасны погляд на інстытут Галоўнага з'езда ВКЛ у літоўскай гістарыяграфіі гл. напр.: Kiaura Z., Kiaurienė J., Kuncevičius A. The History of Lithuania (before 1795). Vilnius, 2000. P. 273-274.

⁷ Wisner H. Konwokacja Wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1968. Т. 20, з. 2. S. 75—80. Да гэтай праблемы Г. Віснэр звяртаўся і ў пазнейшыя гады: Wisner H. Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne // Miscellanea historico-archivistica. Т. 3. Radziwiłłowie XVI—XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury. Warszawa—Łódź, 1989. S. 51—66; Idem. Statut i Zjazd Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego // Studia Historyczno-Prawne. Opole, 2004. S. 337—343.

⁸ Wisner H. Sejm litewski czy konwokacja wileńska? // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im Powstańców Śląskich w Opolu. Historia XII. 1973. S. 111—120; Seredyka J. Konwokacja wileńska, ale jaka? // Ibid. S. 121—139.

⁹ Filipczak—Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. Projekty-ustawy-realizacja. W-wa, 2006. S. 243—245.

¹⁰ Dorobisz J. Konwokacja wileńska z 1624 roku // Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. W 4 t. Т. 2. Historia i pamięć. Białystok, 1992. S. 91—106.

¹¹ Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569—1763. W-wa, 2002. S. 243—287; Zakrzewski A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo. W-wa, 2013. S. 106—109. Іншыя даследчыкі разглядалі інстытут Галоўнага з'езда ВКЛ толькі ў агульных рысах: Dzieje Sejmu Polskiego. W-wa, 1997. S. 57; Historia sejmiku polskiego: W 3 t. Т. 1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. W-wa, 1984. S. 220—221; Kosman M. Ewolucja ustrojowa i początki konstytucjonalizmu w Wielkim Księstwie Litewskim na tle prawodawstwa Polski i Europy środkowej (XVI — połowa XVII wieku) // Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500—1619). Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7-8 prosince 2000 v Praze. Praha, 2001. S. 369—370; Opaliński E. Sejm srebrnego wieku (1587—1652). Między głosowaniem większościowym a liberum veto. W-wa, 2001. S. 45—46.

¹² Радаман А. Галоўны з'езд Вялікага княства Літоўскага // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 1. Мн., 2005. С. 487—489. Таксама кароткая характарыстыка інстытута Галоўнага з'езда дадзена ў працах Паўла Лойкі і Віталія Галубовіча: Галубовіч В. Палітычная сістэма Вялікага княства Літоўскага ў 1588—1648 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. 2010. №3. С. 28; Лойка П.А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI — першай трэці XVII ст. Мн., 2002. С. 36.

¹³ AZS. Т. 2: Okresy panowań królów elekcyjnych XVI—XVII wiek. W-wa, 2009. Для часоў панавання Стафана Баторыя гл. таксама: Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения.

¹⁴ Часам з'езды, скліканыя ў час бескаралеўя або ў час войнаў і канфліктаў, разглядаюцца як асобныя тыпы Галоўных з'ездаў ВКЛ: Радаман А. Галоўны з'езд Вялікага княства Літоўскага. С. 487.

¹⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (далей — НГАБ). КМФ-18, воп. 1, спр. 56, арк. 36-36адв.; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 299-300; Zbiór pamiętników do dziejów polskich: W 4 t. Т. 4. W-wa, 1859. S. 38.

¹⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссией (АЗР): В 5 т. Т. 3. Спб., 1848. С. 208—211; Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной России, издаваемый при управлении Виленского учебного округа (АСД): В 14 т. Т. 4. Вильна, 1867. С. 23-24, 30—32; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 55—71; Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576—1586. Kraków, 1887. S. 78—80.

¹⁷ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией (АВАК): В 39 т. Т. 3. Вильна, 1870. С. 271—277; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 74—85; AZS. Т. 2. S. 37—56. Гл. таксама: Лаппо И. И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 158—168; Он же. Литовский Статут 1588 года. С. 351—356, 366-367; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 301—308; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 243—246.

¹⁸ Гл. напр.: Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 года. С. 366; Радаман А. Галоўны з'езд Вялікага княства Літоўскага.

С. 488; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 243; Wisner H. Konwokacja Wileńska... S. 76; Zakrzewski A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.)... S. 107.

¹⁹ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 163—164; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 303—305; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 244—246; Zakrzewski A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.)... S. 107—108.

²⁰ АЗР. Т. 3. С. 209; АСД. Т. 4. С. 23, 31; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 59, 65, 68, 70. Праўда, у той час не існавала дакладнага размежавання тэрмінаў "Галоўны сойм" і "Галоўны з'езд". Уласна Галоўны з'езд ВКЛ пераважна называўся "Галоўны з'езд" або "канвакацыя". Часам, як напрыклад у 1613 г., гэтыя назвы спалучаліся: "на конвокацыі з'ездзе головою": AZS. Т. 2. S. 179. Аднак да пачатку XVII ст. "з'ездам" называлі і перадсоймавы Галоўны сойм. Нават Статут 1588 г. утрымліваў падвойную назву для інстытута Галоўнага сойма — "О соймику або з'езде головою вь Слониме передь соймомъ великимъ вальнымъ": Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. С. 117 (раздз. 3, арт. 8).

²¹ VC. Т. II, vol. 1. S. 424, 434, 457.

²² АВАК. Т. 7. Вильна, 1874. С. 179—182; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 189—193; Он же. Литовский Статут 1588 года. С. 370—371, 397—401; AZS. Т. 2. S. 68—71; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 343—345; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 249—250.

²³ VC. Т. II, vol. 1. S. 411—412.

²⁴ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 119—121; Он же. Литовский Статут 1588 года. С. 367—368, 390—392; AZS. Т. 2. S. 60—61; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 317—318; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 247—248.

²⁵ АЗР. Т. 3. С. 253—254; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 123—125.

²⁶ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 128—133; Он же. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 174—181; Он же. Литовский Статут 1588 года. С. 368—370, 392—393; AZS. Т. 2. S. 61—67; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 329—331; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 248; Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. S. 341—343.

²⁷ AZS. Т. 2. S. 73—78, 86, 89—101, 102—114, 135—138, 146—153, 178—183, 183—203, 206—215, 215—235, 243—252, 257—268, 342—345, 371—382, 383—384.

²⁸ Ibid. S. 67—68, 139, 269—274. Гл. таксама: Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 338—339; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 256, 270—271; Filipczak-Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. S. 277—278.

²⁹ AZS. Т. 2. S. 384. Гл. таксама: Радаман А. Галоўны з'езд Вялікага княства Літоўскага. С. 488; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 276—278.

³⁰ Падалінскі У. Грамадская думка шляхты Вялікага Княства Літоўскага канца XVI ст. (на прыкладзе соймавай кампаніі

Рэчы Паспалітай 1595 г.) // Спадчына. 2008. № 1. С. 20—21.

³¹ Гл. напр.: НГАБ. КМФ, воп. 1, спр. 56, арк. 35—36адв.; АВАК. Т. 34. Вильна, 1909. С. 33—35; АЗР. Т. 3. С. 253—254; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 123—125.

³² Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 67, 69, 73; Volumina Constitutionum. Т. II, vol. 1. S. 411—412.

³³ АВАК. Т. 7. С. 180; AZS. Т. 2. S. 272—273; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 249—250; VC. Т. II, vol. 1. S. 452.

³⁴ Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 282.

³⁵ НГАБ. КМФ-18, воп. 1, спр. 283, арк. 81—81адв.; Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской: в 32 вып. Вып. 31. Витебск, 1903. С. 15—17; AZS. Т. 2. S. 89.

³⁶ АВАК. Т. 2. Вильна, 1867. С. 167—169, 169—171.

³⁷ АЗР. Т. 3. С. 254; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 125. Гл. таксама: НГАБ. КМФ, воп. 1, спр. 56, арк. 36 адв.

³⁸ AZS. Т. 2. S. 206—207, 216, 270.

³⁹ Ibid. S. 137—138.

⁴⁰ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 441. S. 2—3. Гл. таксама: Лойка П.А. Шляхта беларускіх зямель... С. 58.

⁴¹ AZS. Т. 2. S. 272—273.

⁴² AGAD. AR. Dz. II. Nr. 440. S. 1; AZS. Т. 2. S. 273.

⁴³ АВАК. Т. 2. С. 168, 170; AZS. Т. 2. S. 137.

⁴⁴ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 441. S. 3—4; AZS. Т. 2. S. 137.

⁴⁵ АВАК. Т. 2. С. 168—169, 170—171; AZS. Т. 2. S. 274. А вось інструкцыю паслам Берасцейскага павета на Галоўны з'езд 1671 г. падпісалі толькі 17 шляхцічаў: АВАК. Т. 7. С. 126.

⁴⁶ AZS. Т. 2. S. 135—136, 137.

⁴⁷ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 440. S. 1.

⁴⁸ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 441. S. 3.

⁴⁹ АВАК. Т. 2. С. 168, 170.

⁵⁰ AZS. Т. 2. S. 86, 342—343, 371; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 251—252, 272—276, 301—302. У 1578 і 1602 гг. прадугледжвалася правядзенне Галоўных з'ездаў у Новагародку, але яны не адбыліся: AZS. Т. 2. S. 60—61, 139.

⁵¹ AZS. Т. 2. S. 66.

⁵² Ibid. S. 113, 249; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 254, 261—263, 265, 277.

⁵³ AZS. Т. 2. S. 99, 183, 216, 343—345.

⁵⁴ Ibid. S. 216—217; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 263.

⁵⁵ AZS. Т. 2. S. 223.

⁵⁶ Ibid. S. 94, 105, 184, 200, 250.

⁵⁷ Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 261; Wisner H. Konwokacja Wileńska... S. 77.

⁵⁸ AZS. Т. 2. S. 183, 197—198.

⁵⁹ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 176; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 329; Wrede M. Itinerarium króla Stefana Batorego. 1576—1586. W-wa, 2010. S. 103.

⁶⁰ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 199; Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. W-wa, 2000. S. 149; Wrede M. Itinerarium króla Stefana Batorego. S. 126.

⁶¹ Собрание древних грамот и актов городов: Вильны,

Ковна, Трок, православных монастырей, церквей, по разным предметам: В 2 ч. Ч. I. Вильно, 1843. С. 197-198.

⁶² AZS. T. 2. S. 380; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 348—350; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 275-276. У сувязі з цяжкай ваеннай сітуацыяй у ВКЛ сумесныя пасяджэнні сенатараў і паслоў прадугледжваліся таксама на Галоўным з'ездзе ўвесну 1655 г., які, аднак, не адбыўся: АВАК. Т. 34. С. 35.

⁶³ AZS. T. 2. S. 114, 150, 152, 183, 184, 199, 202, 214, 249, 262, 268, 381, 384.

⁶⁴ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1386—1795). Kraków, 1885. S. 74, 80, 81, 88.

⁶⁵ Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582—1696): spis. W-wa, 2007. S. 65, 85, 94, 110, 130, 142, 177, 189, 192, 202.

⁶⁶ Пазднякоў В. Соймы ВКЛ 1440—1568 і Рэчы Паспалітай 1569—1793 // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2. Мн., 2006. С. 612, 613; Rachuba A. Litewscy marszałkowie sejmów Rzeczypospolitej (1569—1793) // Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. W-wa, 2013. S. 33—46.

⁶⁷ AZS. T. 2. S. 178, 183, 207, 216, 243, 257, 381.

⁶⁸ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku: Spisy. Т. 11. Kórnik, 1994. S. 59, 145, 148, 157, 161, 165, 166, 173, 188; Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1386—1795). S. 30, 59-60, 74.

⁶⁹ AZS. T. 2. S. 89—92.

⁷⁰ Ibid. S. 152, 153, 207.

⁷¹ Ibid. S. 99—101, 105, 114, 179.

⁷² Ibid. S. 92—94, 102—104, 200—203, 216—217, 233—235, 343—345.

⁷³ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 220. S. 1-2; AZS. T. 2. S. 86, 101, 342-343, 383-384; Archiwum Domu Radziwiłłów (ADR). Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki—Jana Zamoyskiego-Lwa Sapiehy. Kraków, 1885. S. 198—201, 211—213; Archiwum Domu Sapiechów wydane staraniem rodziny. T. I (listy z lat 1585—1606). Lwów, 1892. S. 39-40; Lepszy K. Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III. Kraków, 1929. S. 173—176; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 252, 253, 276—278, 301-302.

⁷⁴ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 443. S. 1-2.

⁷⁵ AZS. T. 2. S. 198, 212, 262. Гл. таксама: Wisner H. Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. S. 54.

⁷⁶ AZS. T. 2. S. 150, 181, 186, 198, 212, 219, 259, 260.

⁷⁷ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 119—121, 123—139; Он же. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 174—181, 188—191, 197—205, 211-212; Он же. Литовский Статут 1588 года. С. 368—370, 392—393; AZS. T. 2. S. 60—67, 73—78; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy... S. 299-300, 317-318, 329—331, 338-339, 348—350; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 243—251.

⁷⁸ AZS. T. 2. S. 106, 108-109, 247-248.

⁷⁹ Падалінскі У. Ухваленне падаткаў на вальных соймах Рэчы Паспалітай як фактар палітычнай барацьбы (1593—1598 гг.) // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. 2009. № 3. С. 157—176.

⁸⁰ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. The History of Lithuania (before 1795). P. 273; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 272—278. Пры гэтым ухвала Галоўнага з'езда 1665 г. асабліва падкрэслівала, каб кароль, паводле права, "у будучым такіх з'ездаў і кансультацый не дапускаў": AZS. T. 2. S. 378.

⁸¹ Самім вырашыць праблему свавольных жаўнераў дазволіў шляхце ВКЛ кароль і вялікі князь Уладзіслаў IV Ваза: AZS. T. 2. S. 258—259, 266—268; Wisner H. Statut i Zjazd Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. S. 340.

⁸² AZS. T. 2. S. 182, 190, 194, 196, 213, 225, 226, 264.

⁸³ Ibid. S. 148, 182, 192, 208-209, 219, 221, 224-225, 248; Wisner H. Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. S. 52, 65.

⁸⁴ AZS. T. 2. S. 193-194, 222-223, 264.

⁸⁵ Ibid. S. 187, 209, 214, 219, 378.

⁸⁶ Ibid. S. 187, 220-221, 244-245, 246, 250—252, 264.

⁸⁷ Ibid. S. 245-246, 251; Dorobisz J. Konwokacja wileńska z 1624 roku. S. 98—100, 101-102.

⁸⁸ Лаппо И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Приложения. С. 134—139; Он же. Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). С. 199—205; AZS. T. 2. S. 73—77, 89—92, 95—97, 111, 113, 187—188; Filipczak—Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. S. 246—249; Wisner H. Próby utworzenia skarbu stałego na Litwie // Kwartalnik Historyczny. 1982. R. 89, № 1. S. 85—89.

⁸⁹ AZS. T. 2. S. 374—376, 377—378.

⁹⁰ Ibid. S. 98, 99, 190.

⁹¹ Ibid. S. 97, 99, 182, 189—191, 223.

⁹² Ibid. S. 181, 191, 192, 225.

⁹³ Ibid. S. 99, 197, 198, 211—212, 228-229, 232.

⁹⁴ Ibid. S. 92.

⁹⁵ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 300. S. 1-2; nr. 303. S. 3-4; nr. 305. S. 1—3; nr. 307. S. 1-2. Гл. таксама: Падалінскі У. Ухваленне падаткаў на вальных соймах Рэчы Паспалітай... С. 162-163; Filipczak—Kocur A. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. S. 271; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 255.

⁹⁶ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 440. S. 1; Wisner H. Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII w. W-wa, 1988. S. 35.

⁹⁷ Падалінскі У. Ухваленне падаткаў на вальных соймах Рэчы Паспалітай... С. 158; ADR. S. 211—213; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 253.

⁹⁸ AZS. T. 2. S. 108; Biblioteka Muzeum Narodowego im. Książąt Czartoryskich w Krakowie. Rkp. 2243. Nr. 27. K. 225—227 (за магчымасць карыстацца копіяй гэтага дакумента выказваю шчырую ўдзячнасць А. Радаману); VC. T. II (1550—1609), vol. 2 (1587—1609). W-wa, 2008. S. 197—198.

⁹⁹ AGAD. AR. Dz. II. Nr. 441. S. 1. Гл. таксама: Wisner H. Statut i Zjazd Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. S. 340.

¹⁰⁰ AZS. T. 2. S. 147, 180; Wisner H. Konwokacja Wileńska. S. 77.

¹⁰¹ AZS. T. 2. S. 218.

¹⁰² Zakrzewski A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.)... S. 109.

¹⁰³ AZS. T. 2. S. 184, 207-208; Wisner H. Statut i Zjazd Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. S. 340.

¹⁰⁴ AZS. T. 2. S. 214; Wisner H. Statut i Zjazd Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. S. 342.

¹⁰⁵ AZS. T. 2. S. 218; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 263-264; Wisner H. Naprawa państwa w uchwałach sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszej połowie XVII w. S. 35.

¹⁰⁶ AZS. T. 2. S. 243.

¹⁰⁷ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. The History of Lithuania (before 1795). P. 273-274.

¹⁰⁸ Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym... S. 281.